

Obrad *Prothesis* liturgie Sv. Jána Chryzostoma vo vybraných slovanských tlačených liturgikonoch 16. a 17. storočia*

Šimon Marinčák

Od svojho zasadenia do slovanského prostredia v 9. storočí prešiel liturgický obrad konštantínopolskej tradície viacerými zmenami a vývinovými štádiami, ktoré vznikali a zanikali v súlade s okolnosťami, ktoré mali na nich formotvorný vplyv. Aj tu ostáva v platnosti, že kým sa liturgické formuláre šírili ústnym podaním, mali charakter skôr osobnej improvizácie než stabilnej formálnej konštrukcie a obsahu. Po ich zachytení v rukopisoch sa improvizačný charakter obmedzil a spomalil sa aj ich obsahový vývin. Zachytením formulárov v tlačenej podobe sa tieto zafixovali v stabilnej podobe, čím vznikli samostatné edície-redakcie. Ak sa stali modelovými a normatívnymi pre ďalšie reprinty, či už pre svoju popularitu, alebo z dôvodu ustanovenia nejakým orgánom, stali sa základom niečoho, čo neskoršia liturgická veda vyhlásila za samostatné liturgické tradície. Rozšírenie takejto liturgickej tradície bolo následne uľahčené distribúciou printových vydaní v spádovej oblasti centra danej tradície. Podmienkou bola tiež následná kontrola či dohľad nad správnosťou dodržiavania danej tradície, či už tlačiarenskou cenzúrou, alebo aj praktickým dohľadom nad jej vykonávaním v praxi.

Prvá redakcia ako taká sa objavila v rokoch 1629 a 1639 v Kyjeve ako dôsledok liturgického úsilia metropolitu Petra Mohylu. V období od vzniku prvého tlačeného liturgikonu (1519) do objavenia sa spomínanej prvej redakcie prakticky neexistovala žiadna zjednocujúca edícia byzantsko-slovanského liturgického obradu, ktorá sa administratívne aplikovala ako redakcia. Popri množstve rukopisov (ktoré sa vzájomne odlišovali už len z dôvodu, že boli rukopismi), väčšinou uchovávajúcich „redakciu“ metropolitu Cypriána (tiež nazývanú Antonovsko-Varlaamovskou „redakciou“) z 13. a 14. storočia (ktorá sa z praxe vytratila pravdepodo-

* Štúdia vznikla v rámci projektu APVV-14-0029 Cyrilské písomníctvo na Slovensku do konca 18. storočia.

dobne do začiatku 17. storočia), existovalo len niekoľko tlačených edícií, ktoré boli vzájomne od seba nezávislé, uchovávali niektorú z miestnych liturgických tradícií a nikdy sa nerozšírili ako modelové edície. Sú to liturgikony vydané v mestách:

- Benátky 1519;
- Vilnius 1583;
- Moskva 1602;
- Strjatyn 1604;
- Vilnius 1617 [Mamoničova tlačiareň – katolícky];
- Vilnius 1617 [tlačiareň pravoslávneho Bratstva Svätého Ducha].

Chronologicky najstarším prameňom je liturgikon publikovaný v Benátkach v roku 1519. Ide o slovanské *editio princeps*, ktoré bolo opakovane vydané v rokoch 1527 a 1554. Typologicky patrí k srbskej tradícii a do tlače bol pripravený kňazom-mníchom Pachomiom († po 1544)¹ a vydaný v typografii Božidara Vukovića. Posledný reprint z roku 1554 bol vydaný v rovnakej typografii, avšak už pod vedením Visentia Vukovića. Hoci táto edícia nikdy nenadobudla všeobecnejší vplyv, je veľmi dôležitá ako referenčná najmä vzhľadom na skutočnosť, že ide o vôbec prvé vydanie slovanského liturgického formulára tlačou. Pre porovnanie používame druhý reprint vydaný v roku 1554 [ďalej B1554], ktorý je dostupnejší než samotné *editio princeps*.

Chronologicky druhým prameňom je liturgikon vydaný vo Vilniuse 26. júna 1583 [ďalej V1583]. Ide o prvé vydanie publikované v slovanských krajinách a bolo vydané v svetskej tlačiarňi vedenej bratmi Lukom a Kozmom Mamoničovcami (obaja pôsobili v rokoch 1582–1601). Bol to prvý vlastný tlačený liturgikon kyjevskej pravoslávnej metropólie (bieloruskej tradície, resp. vplyvu). Tento prameň bol neskôr znova vydaný v roku 1598² [ďalej V1598] tou istou tlačiarňou, ktorú v tej dobe stále viedli spomínaní bratia Mamoničovci. Podľa Huculaka je medzi nimi hlavným rozdielom to, že neskorší prameň obsahuje dodatky niekto-

¹ Kňaz a mních Pachomios (srb. Pahomije) sa v rokoch 1494–1496 naučil tlačiarstvu umeniu od kňaza-mnícha Makária († po 1528) v Crnojevičovej tlačiarňi, v roku 1518 prijal pozvanie Božidara Vukovića a v Benátkach v rokoch 1519–1521 pripravoval do tlače rôzne srbské knihy.

² Maruŝyn udáva rok 1597. Porov. Myroslav MARUŠYN, „Пастырско-літургічна дзяльнасць святога Іосафата,“ *Bohoslovía* 31 (1967): 16. Tento reprint (= V1598) však nie je identický s originálom z roku 1583, čiže sa dá považovať aj za nové vydanie, hoci stále samostatné.

rých moskovských svätých do obradu prothesis a do kalendára.³ S týmto zjednodušením nesúhlasí Leonid Senčenko, ktorý tvrdí, že rozdiely sa týkajú aj dispozície jednotlivých obradov a distribúcie jednotlivých modlitieb.⁴ Tieto dve edície sú veľmi zriedkavé a my sme ich nemali pri výskume k dispozícii,⁵ preto sa orientujeme kusými informáciami z dizertácie Lawrence Huculaka⁶ a opisu pripraveného Leonidom Senčekom.⁷ Vzhľadom na túto skutočnosť budeme pri prepise jednotlivých incipitov používať klasickú azbuku, ako je uvedená v Senčenkovej práci, nie cyriliku, ako uvádzame pri ostatných prameňoch. K jednotlivým informáciám získaným z týchto druhotných prameňov pristupujeme s „vedeckou neistotou,“ keďže sme nemali možnosť nahliadnuť do originálnych prameňov. Taktiež práca Senčenko je eklektická, a ako sám hovorí, z opisu troch liturgií vyberá len niektoré časti, a síce úvodné modlitby, modlitby pri obliekaní, modlitby pri prothesis, obrady malého vchodu, ceremoniál výstupu na horné miesto, Cherubínsku pieseň, veľký vchod a prijímanie kňazov a diakonov.⁸ Ani táto edícia nedosiahla širší vplyv a nestala sa normatívnou.

Tretím prameňom je vôbec prvý tlačený moskovský liturgikon vydaný v roku 1602 [ďalej M1602]. Táto edícia zachytáva novgorodsko-moskovskú tradíciu, čiže preberá tradíciu založenú na „Cypriánovej redakcii.“ Hoci sa neskôr stala čiastočne normatívnou, nikdy nebola žiadnym administratívnym nariadením vyhlásená za vzorovú. Rozširovala sa najmä vďaka svojej popularite, možno tiež dôsledkom jasnosti a zrozumiteľnosti obradov pomocou rubriík, ktorých jasnosť a zrozumiteľnosť zabezpečovalo aplikovanie diela *Diataxis*⁹ konštantínopolského

³ Porov. Lawrence D. HUCULAK, *The Divine Liturgy of St. John Chrysostom in the Kievan Metropolitan Province during the Period of Union with Rome (1596–1839)*, Romae: PP. Basiliani, 1990, s. 386.

⁴ Porov. Leonid SENČENKO, „Реконструкция чина литургии по православным старобелорусским служебникам XVI–XVIII вв. и современная практика,“ Вестник Студенческого научного Минских духовных академии и семинарии 1 (2014): 69.

⁵ Foto-reprodukcia je údajne uložená v Bieloruskej knižnici Františka Skarynu v Londýne, tam sme ju však nenašli. Zatiaľ sa nám nepodarilo lokalizovať ani jeden exemplár, tak knižný, ako aj elektronický.

⁶ Viď pozn. č. 3.

⁷ Viď pozn. č. 4 a 13.

⁸ Porov. SENČENKO, „Реконструкция чина литургии по православным старобелорусским служебникам XVI–XVIII вв. и современная практика,“ s. 69.

⁹ Publikované v Διάταξις τῆς θείας καὶ ἱερᾶς λειτουργίας, γυννομένης οὕτως ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ καὶ ἐν τῷ ἁγίῳ Ὁρθεῖ τοῦ Ἀθῶνος [*Obrad posvätnéj a božskej liturgie,*

patriarchu Filottea Kokkina (14. storočie).¹⁰ Rozšírenie tejto tradície však nikdy nepodliehalo hierarchickej kontrole. Po prvom vydaní nasledovalo množstvo ďalších reprintov, najbližšie sledujúca v roku 1627, redakcia však bola ukončená v roku 1655 reformou patriarchu Nikona.

Liturgikon vydaný v meste Strjatyň v roku 1604 [ďalej S1604] bol vytlačený snahou I'vovského pravoslávneho biskupa Gedeona Balabana (1530–1607). Podľa Huculaka je text S1604 bližší súčasnej edícii než sú texty V1583 a prvých moskovských vydání.¹¹ Tento liturgikon nemal žiaden ďalší reprint.

Chronologicky nasleduje posledný prameň – liturgikon Vilnius 1617 [ďalej V1617]. Je rovnako nezávislý od ostatných spomínaných edícií. Bol to prvý liturgikon, špecificky vytvorený pre katolíckych Ruténov,¹² aj keď nemá cirkevné schválenie. Bol to jediný tlačený katolícky liturgikon až do vydania redakcie biskupa Cypriána Žochovského v roku 1692. Liturgikon V1617 bol vydaný v sekulárnej Mamoničovej tlačiarňi, rovnako ako obidve vyššie citované vilnuské edície, hoci tentoraz pod dohľadom Kozmovho syna Leona Mamoniča (činný v rokoch 1601–1623). Táto edícia je tiež známa aj ako liturgikon Leva Sapiehu.¹³

Okrem tohto liturgikonu sa vo Vilniuse v rovnakom roku objavil aj ďalší, ten bol však vydaný pravoslávnyim bratstvom Svätého Ducha. Hlavným rozdielom medzi oboma sa zdá byť absencia úvodnej inštrukcie,¹⁴ aj keď rozdielov bolo zrejme viac.¹⁵ Mohlo ísť o reakciu pravosláv-

ktorá sa koná vo Veľkom chráme a na Svätej Hore], in: Jacobus GOAR (ed.), *Εὐχολόγιον sive Rituale Graecorum complectens ritus et ordines divinae liturgicae, officiorum, sacramentorum, consecrationum, benedictionum, funerum, orationum etc. juxta usum orientalis etc., interpretatione nec non mixobarbarum vocum brevi glossario, aenis figuris et observatt. ex antiquis PP. et maxime Graecor. theologor. expositionibus illustratum*, Venetiis, 1730², s. 1–8; tiež v PG 154,745–766.

¹⁰ Porov. MARUSYN, „Пастырско-літургічна діяльність святого Йосафата,“ s. 15.

¹¹ Porov. HUCULAK, *The Divine Liturgy of St. John Chrysostom*, s. 356.

¹² Pod týmto termínom v tejto štúdii rozumieme slovanských veriacich odlišných od Rusov, Srbov a Bulharov, ktorí sú v literatúre niekedy označovaní tiež spoločným termínom „malorusi.“ Vzhľadom na našu tému do tejto kategórie spadajú v tomto prípade Bielorusi a Ukrajinci.

¹³ Porov. Leonid SENČENKO, „Служебники белорусской печати. Божественная Литургия по православным первопечатным и «Брацким» Служебникам,“ <http://minds.by/articles/sluzhebники-belorusskoj-pechati-bozhestvennaya-liturgiya-po-pravoslavnyim-pervopechatnym-i-bratskim-sluzhebnikom#.U47nnSjDsek>.

¹⁴ Porov. HUCULAK, *The Divine Liturgy of St. John Chrysostom*, s. 388.

¹⁵ Porov. SENČENKO, „Служебники белорусской печати. Божественная Литургия по православным первопечатным и «Брацким» Служебникам,“ a SENČENKO,

nej strany voči aktivite katolíckej strany s hlavným reprezentantom, vplyvným Jozafátom Kuncevičom. Je veľmi nepravdepodobné, že by mohol editor katolíckeho V1617 mať čokoľvek spoločné s týmto pravo-slávnym vydaním, a ak by to bolo vydané skôr, rovnako nemal žiaden dôvod použiť ho pri príprave svojho liturgikonu.

Pertraktovaná doba je obdobím nielen reformácie (1517) a protireformácie (1545), ale aj obdobím únie (1596) a nasledujúcich polemík a diskusií oboch strán, a síce tej, ktorá prijala úniu, a tej, ktorá úniu neprijala. V tomto kontexte je pri výskume daného obdobia veľmi ťažké vyhnúť sa polemike. My budeme k jednotlivým prameňom pristupovať bez konfesiónálneho náhľadu z čisto technicko-liturgického hľadiska.

1. DUCHOVNÁ PRÍPRAVA CELEBRANTA¹⁶

„Nauka“

Hlavná črta, ktorou sa liturgikon V1617 odlišuje od svojich súčasníkov je inštrukcia, nazvaná *Nauka*, t.j. rubrikové ponaučenie, čo má kňaz robiť pred, počas a po slávení, ktorá je v liturgikone uvedená ešte pred samotným liturgickým textom. Pridanie tejto časti do liturgikonu sa dá považovať za následok reformných tendencií¹⁷ nastolených nielen reformáciou, ale, keďže ide o katolícky liturgikon, za následok protireformačných tendencií. Je to prvá rozsiahlejšia inštrukcia o liturgii, publikovaná v liturgikone. Táto inštrukcia s názvom „Veľmi potrebná inštrukcia kňazom na správne slávenie bohoslužby“ [„Нарука Ёревшыз, до порадного ўправокана саўжыбы кнѣзе велце потрѣбная“] vysvetľuje pojmy ako „matéria“ a „forma,“ a ponúka niektoré praktické príklady, čo by sa mohlo stať v súvislosti s matériou a formou. Ako sa zdá, táto časť sa dá pričítať latinskému vplyvu a mohlo by ísť o pokus zharmonizovať tradičnú východnú prax a teológiu s niektorými rubrikami a morálnymi kázusmi

„Реконструкция чина литургии по православным старобелорусским служебникам XVI–XVIII вв. и современная практика.“

¹⁶ Účelom textových incipitov je identifikácia konkrétneho textu; v tejto štúdii sú všetky pôvodné texty prepísané s dôrazom na čo najbližšiu replikáciu ich tvaru (vrátane prípadných chybných zápisov) tak, ako sa nachádzajú v jednotlivých prameňoch, podľa možnosti počítačového písma. Výnimkou sú údaje z liturgikonov V1583 a V1598, informácie o ktorých čerpáme z druhotných prameňov.

¹⁷ Porov. Aime G. MARTIMORT, *Handbuch der Liturgiewissenschaft*, I: *Allgemeine Einleitung. Die Grundelemente der Liturgie. Die Theologie der liturgischen Feier*, Freiburg, 1963, s. 48.

vybranými z latinskej tradície. Jej cieľom bolo zrejme ponaučiť kňaza ohľadom minimálnych požiadaviek pre liturgické slávenie a čo robiť pri komplikovaných situáciách, ku ktorým by mohlo dôjsť.¹⁸

Táto *Nauka* je rozdelená do šiestich častí. Prvá sa týka prípravy kňaza pred liturgickým slávením a svojím obsahom pripomína Filotteovskú rubriku (fols. 1^v–7^v). Druhá sa venuje samotnému sláveniu liturgie a tretia hovorí o tom, čo sa má spraviť po slávení (týkajú sa oltára, oblečenia, liturgických nádob atď.; fols. 7^v–9^v). Štvrtá časť pojednáva o materii Eucharistie, konkrétne o chlebe, víne a vode, a ich konsekrácii (fols. 9^v–12^v). Piata časť pojednáva o forme Eucharistie (fols. 13^r–15^v) a posledná časť je venovaná rôznym kázusom ohľadom matérie a formy Eucharistie, ako napr. vyliatiu vína, alebo padnutiu muchy do kalicha a t. p. (fols. 16^r–26^v).

Podobná *Nauka* bola tiež publikovaná v Trebníku vydanom vo Vilniuse v Mamoničovej tlačiarňi v roku 1618¹⁹ a tento materiál neskôr zahrnul v svojich inštrukciách Peter Mohyla.²⁰ Niektoré časti tejto *Nauky* boli zavedené do rubriík katolíckych edícií Žochovského tradície, avšak nijakým spôsobom nemenili samotné liturgické texty, alebo obrady.²¹

Filotteovská rubrika

Liturgikony obdobia po redakcii metropolitu Cypriána začínajú štandardnou Filotteovskou rubrikou, spoločnou všetkým liturgikonom až dodnes. Táto rubrika nabáda kňaza, aby sa pred slávením božských tajomstiev vyspovedal a zmieril so všetkými, aby nemal nič proti nikomu, aby udržiaval svoje srdce od zlých myšlienok, zdržiaval sa od večera a bdel až do času slávenia. Posledné nariadenie, aby kňaz bdel, sa nedá chápať doslova, pretože by to protirečilo cirkevnej praxi a obyčajom. Skôr to treba chápať ako byť pozorný voči všetkému zlému alebo nedať sa zlákať ničím, čo by sa mohlo stať prekážkou spravodlivému sláveniu Božských tajomstiev.²²

Táto rubrika bola prevzatá z *Diataxis* Filottea Kokkina a je integrálnou súčasťou väčšiny rukopisov a tlačených liturgikonov. Tak sa nachádza

¹⁸ Porov. HUCULAK, *The Divine Liturgy of St. John Chrysostom*, s. 144–146.

¹⁹ Porov. Michael WAWRYK, „Церковні друкарні й видання в Укр. Кат. Церкві 17-го стол.,“ *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*, vol. IX (XV), Romae: PP. Basiliani, 1974, s. 111.

²⁰ Porov. HUCULAK, *The Divine Liturgy of St. John Chrysostom*, s. 144–145.

²¹ Tamtiež, s. 146.

²² Tamtiež, s. 143.

v B1554 (f. 3^r), V1583 (f. 6^v), M1602 (f. 60^r), S1604 (s. 1), a tiež vo V1617 (f. 1^r).

Hodinky

Slávenie hodínok v predvečer a ráno v dni slávenia eucharistickej liturgie sa považovalo za duchovnú prípravu celebranta a veriacich na samotnú Eucharistiu. Hoci sa to nespomína v rubrike, Jozafát Kuncevič vo svojich spisoch odporúča, aby sa eucharistická liturgia slávila po deviatej hodinke,²³ pričom podľa súčasnej praxe sa tak väčšinou deje už po tretej hodinke.²⁴ Zdá sa, že liturgikon V1583 alebo V1598 predpisuje obrad prothesis konať počas tretej a šiestej hodinky.²⁵ Čo sa týka prípravy na eucharistickú liturgiu, podľa Jozafáta je potrebné prečítať celý bohoslužobný kruh, začať s večernou, pokračujúc povečerím, bdením, utierňou, prvou, treťou a šiestou hodinkou, a nezabudnúť na kňazovu spoveď,²⁶ čo svojím spôsobom korešponduje aj s Filotteovskou rubrikou.

2. ÚVODNÉ MODLITBY A RUBRIKY

Pred chrámom

Liturgikon V1583 začína modlitbami, ktoré sa má kňaz modliť už po ceste do chrámu. Ako hovorí, kňaz sa pri zvonení zvonov, keď ide do chrámu, modlí modlitby „Гласа веселия радости...” a „Пролияшся стопы моя...” Avšak už nasledujúci liturgikon V1598 túto prax mení, keď predpisuje tieto modlitby nie na cestu ku chrámu, ale až pri vchádzaní do chrámu, resp. kým kňaz stojí pred zatvorenými dverami chrámu. Zároveň si treba všimnúť, že kým druhá modlitba („Пролияша стопы

²³ V katolíckom svete sa tak robí napr. v benediktínskom kláštore v Chevetogne v Belgicku.

²⁴ Porov. MARUSYN, „Пастирско-літургічна діяльність святого Йосафата,” s. 47.

²⁵ Senčenko je v tomto ohľade nejasný – z kontextu sa nedá zistiť, či ide o predpis z liturgikona, alebo už hovorí o súčasnej ruskej praxi. Porov. SENČENKO, „Реконструкция чина литургии по православным старобелорусским служебникам XVI–XVIII вв. и современная практика,” s. 79.

²⁶ Porov. MARUSYN, „Пастирско-літургічна діяльність святого Йосафата,” s. 48.

моя во правду...“) ostala bez zmeny, tá prvá je už trochu pozmenená („Глас радостный спасения...“).²⁷

Stojac pred zatvorenými dverami chrámu (на паперти), sa podľa V1583 kňaz modlí „Господи, очисти мя, грешника, и помилуй мя,“ „Без числа, Господи, согреших, прости мя и помилуй мя,“ „Создавший мя, Господи, и помилуй мя;“ napokon sa modlí „Господи, отыми от мене вся беззакония...“ Len potom otvára dvere chrámu a modlí sa „Непроходимая дверь...“, tropár Sv. Trojici: „Благословен еси, Христе Боже наш...“, a kondák „Егда спед, языки...“

Liturgikon V1598 ponecháva modlitby pred zatvorenými chrámovými dverami, avšak spomína už len posledné tri: „Непроходимая дверь, тайно...“, tropár Sv. Trojici: „Благословен еси, Христе Боже наш...“ a kondák „Егда спед, языки...“

Tieto modlitby nenachádzame v ďalších našich prameňoch. Úvodné rubriky v liturgikonoch B1554, S1604 a V1617 hovoria, že pred tým, ako kňaz vstúpi do chrámu, keď je čas na slávenie, robí obvyklé poklony. Výnimkou je M1602, ktorý v rubrike hovorí od začiatku v pluráli. Ako vraví, po modlitbách k svätému prijímaniu, keď sa blíži čas pre liturgiu, [oni] robia obvyklú poklonu predstavenému, prijímajú od neho odpustenie a požehnanie, idú do chrámu, hovoriac: „Гла радости и спасения вселехъ (sic!) праведныхъ...“, potom: „Пролѣзша въ топы моу въ правду...“, ďalej Žalm 14: „Где кто ѡбѣтитъ...“, a napokon Žalm 22: „Где пацетъ ма...“

Po poklonách kňaz vstupuje do chrámu, kde sa stretáva s diakonom. Liturgikony B1554, S1604 a V1617 však o diakonovi, ktorý vstupuje do chrámu, nehovoria nič. Všetky predpokladajú, že diakon je už v chráme a čaká na kňaza a ani jeden z nich nešpecifikuje konkrétny moment, keď má diakon vkročiť dovnútra. Opäť, liturgikon M1602 je výnimkou, hovorí v pluráli, akoby kňaz vstúpil do chrámu spolu s diakonom. Avšak z kontextu vyplýva, že to nemusel byť len kňaz s diakonom, ale tiež viacero kňazov s diakonom, alebo aj s diakonmi.

Pred ikonostasom

Po vstupe do chrámu robia (kňaz aj diakon) tri poklony smerom na východ, t.j. tvárou k svätým dverám ikonostasu. Podľa V1583 sa pred ikonou mučeníka modlí „Святый Божий (имя рек), пострадавший за

²⁷ Порог. Сенченко, „Реконструкция чина литургии по православным старобелорусским служебникам XVI–XVIII вв. и современная практика,“ s. 70.

Христа...“ Keď stojí pred kráľovskými dverami, klania sa k zemi a modlí sa modlitby počnúc „Царю Небесный...“

Potom sa otočia do chrámu (čiže západným smerom) a robia poklony, jednu ku každému krylosu. Pramene nešpecifikujú, či poklony treba robiť zľava doprava, alebo naopak. Liturgikon M1602 prináša viac detailov. V tomto prameni kňaz a diakon robia najprv tri poklony, pričom potichu vravia: „Гѣже мѣстѣхъ бѣди мѣхъ грѣшномѣ...“; potom: „Достоѣно естъ...“ „Сла...“ „І нѣхъ...“ „Гѣ помнѣхъ“ 2х, „Гѣ бѣхъ;“ „За молѣтѣхъ прѣчѣхъ тѣхъ мѣхъ...“ Ak je chrám zasvätený Bohorodičke, alebo na jej sviatok, hovoria: „Чѣнаго ѣ славнаго еѣ, і мѣ. іаюу чѣнаго...“

Najstarší prameň (B1554) tento proces uzatvára tvrdením, že potom odchádzajú, pričom nijako nešpecifikuje, kam odchádzajú. Taktiež vynecháva modlitby, ktoré sú plne citované v ostatných prameňoch. Liturgikon M1602 dokonca dodáva, že kým stoja pred svätými dverami, kňaz si oblieka epitrachil. Taktiež naznačuje možnú prítomnosť diakona, keď vraví, že ak je diakon prítomný, hovorí: „Гѣхъ бѣко“ a kňaz dáva úvodné požehnanie: „Гѣхъхъ бѣхъ нашъхъ...“ Liturgikony S1604 a V1617 rovnako nešpecifikujú miesto, kde kňaz s diakonom stoja, ale začínajú priamo s diakonskou výzvou „Гѣхъ бѣко.“ Schéma je rovnaká aj vo V1598.

Modlitby, ktoré nasledujú, sú v prameňoch vyznačené nasledovne:

V1598	M1602	S1604	V1617
„Царю Небесный...“	„Црю нѣный...“	„Црю нѣный...“	„Црю нѣный...“
Трисвятое	Трѣтоѣ	Трѣтоѣ	Трѣтоѣ
„Отче наш...“	„Ѧче нашъхъ...“	„Ѧче нашъхъ...“	„Ѧче нашъхъ...“
„Господи, помилуй“ 12х	„Гѣ помнѣхъ“ 12х „Сла...,“ „І нѣхъ...“		
„Приидите, поклонимся...“ 3х	„Прѣидѣте (sic!) поклонѣмѣ...“ 3х		
tropáre: „Пречистому образу поклоняемся, Благий...“ „Помилуй нас, Господи...“	tropáre: „Рѣдѣхъ дверѣхъ бѣхъ...“	tropáre: „Помѣхъ нѣ гѣ помѣхъ нѣ. вѣакого еѣ вѣхъта недоуѣхъюще...“	tropáre: „Помѣхъ нѣ гѣ помѣхъ нѣ. вѣакого еѣ вѣхъта недоуѣхъюще...“

„Слава...“ „Господи, помилуй нас...“	„Подъ твоѡ мѣтъ прнѣглемъ...“	„Слава...“ „Г҃и помѡуй на́съ, на тѣ бѡ ѡповѣхѡмъ...“	„Слава...“ „Г҃и помѡуй на́съ, на тѣ бѡ ѡповѣхѡмъ...“
„И ныне...“ „Милосердия двери отверзи...“	„Г҃и, ѡн҃амъ ѡ менѣ бѣзакѡнѣа моѡ...“	„І ннѣ...“ „Мѡрдѣа дверн ѡбръзѣ на́мъ...“	„І ннѣ...“ „Мѡрдѣа дверн ѡбръзѣ на́мъ...“
Pred kráľovskými dverami: „Приими, Господи, молитву мою, повелением Отца Небеснаго...“	„Непроходѣмаа дверн, тѣ́но зна́менана...“		

Čo sa týka ďalšej časti, liturgikon B1554 spomína len poklonu a tichú modlitbu: „Г҃и пошлѣ ми рѡукоу твоѡю, ѡ вы́шнѣго с҃т҃го жн҃лнца твоѣго...“ O ostatných obradoch nehovorí nič.

Modlitby „Господи, ниспосли ми руку Твою...“ a „Вниду в дом Твой...“ v liturgikone V1583 chýbajú, a modlitba „Господи, ниспосли ми руку Твою...“ sa po prvýkrát objavuje v liturgikone V1598.²⁸ Tri poklony sú súčasťou tohto obradu: prvá poklona smerom na Východ s modlitbou tropára „Пречистому Ти образу покланяемся...“, druhá poklona k pravej strane s modlitbou „Входя в дом Твой, Боже, поклонюся Отцу и Сыну и Святому Духу, нераздельну существом, во три лица славящи едино Божество во трех свойствах,“ a tretia poklona k ľavej strane s modlitbou „Господи, устне мои отверзи на молитву, яко приходец есмь аз на земли, и просвети очи тайне души моя, всегда и ныне и присно и во веки веком.“

V tomto obrade sa zhoduje aj moskovská edícia. Ako vraví, kňaz s diakonom robia spolu tri poklony východným smerom pred svätými dverami, a k bočným ikonám jednu poklonu každej. Tento obrad je rovnaký aj v liturgikone S1604. Avšak kým v moskovskom prameni robia tri poklony východným smerom potichu, v liturgikone S1604 pri poklonách hovoria: „Г҃ѣ ѡцѣстѣи маѡ грѣшнаго ѡ помѣстѣи маѡ,“ a modlitbu: „Г҃и пошлѣ ми рѡукоу твоѡю, ѡ вы́шнѣго жн҃лнца твоѣго...“ Liturgikon V1617 prehadzuje toto poradie, keď vraví, že kňaz aj diakon najprv bozkajú bočné ikony a až potom robia tri poklony východným smerom. V tomto súhlasia obidva liturgikony V1617, Mamoničov aj Bratský. Celý obrad aj s modlitbami je tak nasledovný:

²⁸ Tamtiež, S. 72.

V1598	M1602	S1604	V1617
Poklona smerom na Východ: „Пречистому Ти образу покланяемся...”	Tri poklony východným smerom (potichu)	Robia tri poklony a hovoria: • „Нѣ оуѣстѣи ма грѣшнаго и помѣи ма” • Modlitba: „Гѣ поганѣ мнѣ рѣкѣ твоѣ, ѿ вышнѣго жѣнѣица твоѣго...”	Kňaz ide k ikone Krista a bozká ju, hovoriac: • „Прѣѣтомѣи чѣи ѡбразѣи покланѣемѣи блѣгѣи...”
Poklona k pravej strane: „Входя в дом Твой, Боже...”	Jedna poklona k pravej strane s modlitbami: • „Слава...”, „Входѣи в домѣи твоѣи...” (Ž 5:8) • „И нѣѣ...”, „Бѣга иѣтѣѣи вѣполѣицагоѣа...”	Robia tri poklony východným smerom (potichu)	Potom bozká ikonu Bohorodičky, hovoriac: • „Мѣрѣи ѣѣи иѣтѣицѣи...”
Poklona k ľavej strane: „Господи, устне мои отверзи на молитву...”	Jedna poklona k ľavej strane s modlitbami: • „Гѣи оуѣстѣи моѣи ѿвѣрзи на молеѣи...” • Tropár, hlas 2: „Прѣѣтомѣи чѣи ѡбразѣи покланѣемѣи блѣгѣи...” • „Сѣи чѣѣѣи рѣѣѣѣи ѡбѣрѣѣицѣи...”	Robia poklony jednu smerom ku každému krylosu (potichu)	Potom robia tri poklony a hovoria: • „Нѣ оуѣстѣи ма грѣшнаго и помѣи ма” • Modlitba: „Гѣ поганѣ мнѣ рѣкѣ (sic!) твоѣи ѿ вышнѣго жѣнѣица твоѣи...”
Kňaz bozká kríž: „Господи Иисусе Христе, Иже на земли явився...”	Jedna poklona až k zemi Bozkajú [stólbce = stôlček] ²⁹ na obraze Spasiteľa na chrámových dverách, hovoriac: • „Гѣи ѣѣи хѣи, иѣѣи нѣиѣи ѡбразѣи нѣиѣи ѣѣиѣи на земѣи...”	Potom bozkajú ikonu Krista, hovoriac: • „Прѣѣтомѣи чѣи ѡбразѣи покланѣемѣи блѣгѣи...”	

Kňaz bozká ob-
raz Bohorodičky:
„Пресвятая
Богородице, не
забуди
людей Своих...”

Kňaz bozká ikonu
mučeníka: „Святой
великомучениче
Христов (имя рек),
пострадавый за
Христа...”

Bozkajú [stólbce =
сто́лбец] na obraze
Bohorodičky, ho-
voriac:
• „Сѣлаа бѣе
незабѣди людіи
своихъ...”

Bozkajú
„и́коновѣніе”
a „а́рхигѣла” na
kráľovských dve-
rách, hovoriac
tropár:
• „Днѣ и́и́ио нашемоу
начѣтоку...”
Bozkajú tiež ďalšie
ikony a kríž, ho-
voriac:
• „Силоу и́
застѣплѣніемъ чѣнаго
крѣта...”
• „Сѣын бели́и́и
и́о́анне проро́че и́
проче...”
• „Сѣын
а́рхигѣле хѣз, и́мк.
огради́ма...”
• „Сѣын и́пле,
и́мк. и́же ми́ръскѣа
конца...”
• „Сѣын проро́че,
и́мк. и́же прови́дан
и́зда́леча...”
• „Сѣлю хѣз, и́мк.
и́же во́лю гѣю...”

Bozkajú ikonu
Bohorodičky,
hovoriac:
• „И́рѣла сѣцин
и́сто́чникъ...”

29 Slovo сто́лбец vo vete „...цѣлаа на сто́лбецѣ оу́ цѣкихъ двѣри о́бразъ и́и́овъ” a vo vete „и́ цѣлаа, на дрѣвома сто́лбецѣ. прѣчѣтыа ѡ́бразъ” môže znamenať, okrem množstva iných významov, napr. „obrázkovú sochu,” „rám,” „stĺp,” prípadne „motúz” alebo „šnúru.” Porov. Grigorij Ďjačenko, *Полный церковно-славянский словарь*, Moskva, 2002, s. 664–665; tiež Emil Kubek, *Ó-Szláv-, Magyar-, Ruthén-, (Orosz) Német Szótár a Szentírás olvasásához*, Ungvar, 1906, s. 288. Mohlo by ísť tiež o malú okrúhlu ikonu, ktorú najmä v Ruskej tradícii zvykli pripevniť na rám ikony, a namiesto veľkej ikony bozkali práve túto malú.

- „Прѣбне ѿ ѿгѣдннче
бѣжн...”
- „Гѣын мѣченнче,
ѿмк. поггѣдѣын
за хѣ...”

Ak sú tam tiež ďalšie miestne obrazy, bozkajú ich, hovoriac pritom tropáre a kondáky

Ž 14: „Господи, кто обитает в жилище Твоем...”

Ž 22: „Господь пасет мя...”

*V nedeľu:

- Nedeľný tropár daného hlasu
- Tropár Zvestovaniu, hlas 4: „Дѣнь епѣнїю нашемѣ начѣтокъ...”
- Tropár a kondák chrámu
- Tropár Jánovi Chryzostomovi
- Tropár svätému dňa

Čo je tu zaujímavé (okrem faktu opačného poradia), je to, že kým liturgikony M1602 a S1604 hovoria v pluráli, t.j. predpokladajú, že všetky poklony robia rovnako kňaz aj diakon, rovnako obaja hovoria aj všetky modlitby, liturgikon V1617 používa singulár, akoby to bol len kňaz, kto robí všetky poklony a bozká bočné ikony. Taktiež je potrebné všimnúť si, že vo V1598 chýba modlitba „Милосердия сущи источник...”

V svätyni

Vstup do svätyne je opísaný len v dvoch prameňoch, liturgikonoch M1602 a V1617. Kým liturgikon V1617 hovorí, že kňaz aj diakon vstupujú do svätyne hovoriac žalm 5, verš 8: „Внидемъ въ двѣмъ твоѣ...” a to čo nasleduje [ѿ прѣмъ], liturgikon M1602 špecifikuje, že vstupujú k žertveníku cez malé dvere, robia tri poklony a hovoria modlitbu: „Гѣ низпоглѣ рѣкѣ твоѣ...” Táto modlitba sa objavuje aj v ostatných prameňoch spolu s troma poklonami, ktoré robí kňaz spolu s diakonom, hoci sa tieto poklony objavujú na trocha odlišných miestach v rámci tohto obradu.

Až potiaľ sú obidve edície liturgikonov z Vilnius (Mamonič V1617 – katolícky, a vydaný bratstvom V1617 – pravoslávny) podľa Huculaka celkom identické.³⁰

3. OBLIEKANIE A UMÝVANIE RÚK

V svätyni berú kňaz aj diakon do rúk svoje sticháre, robia tri poklony východným smerom a obaja potichu hovoria: „*ѿ ѿцѣи мѣ грѣшного*“ (v B1554) („*ѿ ѿцѣи ма грѣшнаго, ѿ помнѣи ма*“ v S1604 a V1617). Tak tento obrad opisujú liturgikony B1554 a S1604. Liturgikon M1602 dodáva, že kňaz so stichárom berie tiež epitrachil, čo je však paradox, pretože podľa predchádzajúcej rubriky tohto prameňa si kňaz vzal epitrachil v čase pred vstupom do svätyne, keď stál pred svätými dverami. Diakon berie aj svoj orár a spolu s kňazom si ich kladú na svoje ľavé rameno. Robia tri poklony východným smerom a potichu hovoria: „*ѿ ѿцѣи ма грѣшного ѿ помнѣи ма*.“ Moskovský prameň špecifikuje, že tak robia pred oltárnym stolom. Liturgikon V1617 opisuje rovnaký postup (t.j. tri poklony, odievanie stichárov s modlitbou), ale dopĺňa, že po troch poklonách a pred tým, ako vezmú sticháre, obaja bozkajú Evanjelium a oltárny stôl. Liturgikon M1602 bozkanie Evanjelia nespomína, spomína len bozkanie oltárneho stola a kladie ho po poklonách, modlitbe a obliekaní stichára a orára.

Diakonské obliekanie

Potom sa diakon priblíži ku kňazovi. V pravej ruke drží svoj stichár s orárom, skloní ku kňazovi hlavu a hovorí: „*ѿ ѿцѣи ма грѣшного ѿ помнѣи ма*.“ Kňaz ho požehnáva a hovorí: „*ѿ ѿцѣи ма грѣшного ѿ помнѣи ма*.“ Diakon potom ide na stranu svätyne a oblieka si stichár. Tak to opisujú liturgikony B1554, S1604 a V1617. Liturgikon M1602 špecifikuje, že diakon drží stichár s orárom na ľavom ramene, skláňa svoju hlavu len trochu a hovorí tichým hlasom: „*ѿ ѿцѣи ма грѣшного ѿ помнѣи ма*.“ Kňaz ho požehnáva rukou a hovorí: „*ѿ ѿцѣи ма грѣшного ѿ помнѣи ма*.“ Diakon odpovedá: „*ѿ ѿцѣи ма*.“

Po tom, ako sa diakon vráti na svoje miesto, ktoré liturgikon S1604 definuje ako jedna strana svätyne, kým liturgikon V1617 hovorí o ľavej

³⁰ Porov. HUCULAK, *The Divine Liturgy of St. John Chrysostom*, s. 149–150.

strane svätyne, oblieka si stichár a hovorí tú istú modlitbu ako kňaz, keď si oblieka stichár: „*Възрѣдовахъ душа мою о грѣхъ...*“ Moskovský prameň podáva túto informáciu opäť v pluráli, majúť na zreteli zrejme oboch, kňaza aj diakona, a ich modlitba začína „*Да возрѣдетъ...*“

Diakon potom bozká svoj orár a kladie si ho na svoje ľavé plece. Zatiaľ čo v liturgikonoch B1554, S1604 a V1617 je tento obrad uvedený bez akýchkoľvek sprevádzajúcich modlitieb, v liturgikone M1602 diakon pri obliekaní (na ľavé rameno) hovorí: „*Сѣѣхъ, сѣѣхъ, сѣѣхъ, гѣ савлаѡфъ...*“

Potom si diakon oblieka narukávniky [*нарѣквниѣ* (sic!), *порѣчь* v M1602], keď odieva pravý, hovorí: „*Дѣи́ца твоѡ гѣ проглаго́ла...*“ („*Дѣи́ца гѣа сотвори́и и́аѡ...*“ v M1602). Podľa Senčenka prvú modlitbu („*Дѣи́ца твоѡ гѣ проглаго́ла...*“) sa pri obliekaní pravého narukávnik modlil diakon, druhú („*Дѣи́ца гѣа сотвори́и и́аѡ...*“) zasa kňaz.³¹ Pri odievaní ľavého hovorí: „*Рѣцѣ твоѡ сотвори́те мѡ...*“ Tak je tento obrad uvedený vo všetkých prameňoch, pričom liturgikon M1602 ho uvádza v pluráli (za kňaza aj diakona), a S1604 spolu s V1617 pridávajú bozkanie narukávnikov pred ich natiahnutím na ruky.

Obliekanie kňaza

Okrem moskovského, ktorý uvádza obliekanie kňaza aj diakona viac-menej spoločne, ostatné pramene uvádzajú obliekanie kňaza po diakonskom umývaní rúk a príprave bohoslužobných nádob. Ako sme videli už skôr v liturgikone B1554, kňaz si berie do rúk stichár hneď ako vojde do svätyne, ale jeho oblečenie už prameň nespomína. Podobne je to aj v liturgikone S1604. V liturgikone M1602 kňaz kladie svoj stichár aj epitrachil na ľavé rameno. Podľa vyššie spomínanej skoršej rubriky je možné, že stichár už má oblečený a na tomto mieste len pokračuje v obliekaní. Tak berie svoj epitrachil, požehnáva ho a bozká, a hovorí modlitbu. Kým v liturgikonoch B1554 a S1604 ide o modlitbu: „*Бѣ́е́нь бѣ, ѡзлѣ́бленъ бѣ́гоудѣ́тъ своѡ...*“; v liturgikone M1602 je to: „*Е́мше ѡ́а, вѣ́злѣ́бше, пре́дѡа е́го...*“ Liturgikony V1583, V1598 a V1617 (Bratský) uvádzajú dokonca dve modlitby. Prvou je: „*Емше Исуса...*“, po nej nasleduje modlitba: „*Благословен Бог, изливаяй благодать Свою...*“

Liturgikon V1617 (Mamoničov) už poukazuje na vyvinutejšiu formu obradu. Najprv hovorí, že kňaz si berie stichár, robí tri poklony východ-

³¹ Порог. СЕНЧЕНКО, „Реконструкция чина литургии по православным старобелорусским служебникам XVI–XVIII вв. и современная практика,“ s. 74.

³² Porov. HUCULAK, *The Divine Liturgy of St. John Chrysostom*, s. 159–160.

Umývanie rúk

Najjednoduchší obrad umývania rúk diakona a kňaza je opísaný v liturgikone B1554. Tento prameň hovorí, že diakon sa následne umýva, pričom nešpecifikuje, akým spôsobom či smerom sa diakon priblíži k „umývadlu“ [sl. κλέεζζ, gr. διωρύγη] alebo kde sa toto umývadlo nachádza. Aj pri umývaní kňaza hovorí len: „prichádzajú a umývajú sa“ [„прѣидѣшѹ ѿѣенникѹ ѿ ѿмѣшѹѣ“]. Keďže diakon si podľa rubrik už umyl ruky pred prípravou bohoslužobných nádob, plurál uvedený na tomto mieste by tiež mohol znamenať prítomnosť viacerých kňazov, ale rovnako aj opätovné umývanie rúk diakona, tentoraz spolu s kňazom. Tento prameň neudáva žiadnu sprievodnú modlitbu tohto obradu. Rovnaký jednoduchý obrad, tentoraz v singulári, avšak s modlitbou („Ѡмѣю въ неповѣнныѣ рѣцѣ моѣ...“), podáva liturgikon V1617. Liturgikon S1604 pridáva po umývaní tiež utieranie rúk uterákom [Ѡбѣрѣомъ].

Liturgikon M1602 hovorí, že kňaz aj diakon sa spolu priblížia k umývadlu, umývajú si ruky a potichu hovoria: „Ѡмѣю въ неповѣнныѣ рѣцѣ моѣ...“ Liturgikon S1604 hovorí v singulári, že (kňaz) si umyje ruky a hovorí rovnakú modlitbu. Recitovanie modlitby počas umývania je slovanský spôsob, hovoriť modlitbu po umývaní je grécky spôsob.³³

Následne diakon (s kňazom in V1617) odchádza(jú) k žertveníku: liturgikony B1554 a S1604 hovoria „въ проѣкомѣдїѣ“, a liturgikon V1617 hovorí „въ прѣложѣніѣ.“ Liturgikon M1602 túto informáciu vynecháva.

4. PROTHESIS

Príprava bohoslužobných nádob a Darov

Liturgikon B1554 pokračuje krátkou rubrikou, ktorá hovorí, že diakon potom kladie sväté nádoby podľa poriadku. Kým liturgikon M1602 nemá žiadnu rubriku, ktorá by uvádzala prípravné obrady, liturgikon S1604 vraví, že diakon po tom, ako si umyl ruky, si ich utrie [Ѡбѣрѣѣвъ рѣцѣ],³⁴ pokloní sa trikrát pred bohoslužobnými nádobami hovoriac: „ѿѣ ѡцѣстѣи маѣ грѣшнаго, ѿ помѣщѣи маѣ“, a pripravuje [Ѡкрѣшлѣтѣ] sväté nádoby [ѿѣеннаѣ]. Podobne aj liturgikon V1617 hovorí, že diakon odchádza k darom [въ прѣложѣніѣ] a pripravuje sväté nádoby.

³³ Tamtiež, s. 153.

³⁴ Toto slovo má význam „čistiť“ a „utrieť.“ Môže však znamenať aj otriasanie rúk za účelom ich osušenia, alebo aspoň strasenia vlhkosti.

S1604 pridáva niekoľko detailov. Po modlitbe kňaz dvíha ruky vysoko hore a tropár hovorí spolu s diakonom, ktorý v rukách drží diskos. Potom sa obaja opäť trikrát poklonia. Zdá sa, že kňazove zdvihnuté ruky sú formalizáciou kňazovho pohybu na zdvihnutie prednej časti felónu, aby si uvoľnil ruky pre krájanie chleba.³⁵

Samotný obrad začína vo všetkých prameňoch úvodným požehnaním: D: „*БѢН БѢКО*“, M1602 dodáva „*ЗАКЛАЧИ СѢЫН АГНЕЦЪ*“. K: „*БѢВЕНЪ БѢЪ НАШЪ ВЕЕДА, НѢѢ Н ПРНО...*“ Potom kňaz berie do ľavej ruky prvú prosforu, do pravej svätú kopiju, ktorou robí trikrát znak kríža nad vrchom pečate prosfory a trikrát hovorí modlitbu: (V1598 a M1602) „*ВОСПОМИНАНІЕ ТВОРИМЪ ВЕЛІКАГО ГѢ БѢА, Н СѢА НАШЕГО ІСА ХѢ*“, resp. „*ВЪСПОМИНАНІЕ ГѢ, Н БѢА, Н СѢА НАШЕГО ІѢ*“ (sic! vo V1617) *ХѢ*.“ Tento obrad je rovnaký vo všetkých prameňoch a v tejto jednoduchej forme je uvedený v liturgikonoch B1554 a V1617. Liturgikon M1602 k tomu dodáva diakonské slová: „*АМННЪ. ГѢ ПОМОЛИМЪА ГѢ ПОМИЛЪН.*“ Liturgikon S1604 špecifikuje, že kňaz drží prosforu nad diskosom, kým diakon drží v pravej ruke svoj orár aj spomínaný diskos [*ДІАКОНЪ ЖЕ ДЕРЖА ОРЪРЪ ВЪ ДЕСНИЦИ СВОЕЙ, Н БЛГОДЪ АНАФОНЕ*].

Obrad krájania prosfory sa rovnako zhoduje vo všetkých prameňoch. Kňaz vykrajuje svätý chlieb z prosfory, začínajúc od pravej strany pečate. Hovorí pritom štyri modlitby: „*ІѢКО ѠБЧА НА ЗАКОЛЕНІЕ ВЕДЕА*“ (na pravej strane); „*Н ІѢКО АГНЕЦЪ ПРЪМО СЪТРИГЪЩЕМЪ ЕГО БЕЗГЛАВЕНЪ...*“ (na ľavej strane); „*ВО МИРЕНІИ ЕГО СЪДЪЗ ЕГО ВЪЗЪТЪА*“ (na vrchnej strane); a „*РѢ ЖЕ ЕГО КТО Н ПОВѢСТЬ*“ (na spodnej strane). Pri každom záreze diakon hovorí: „*ГѢ ПОМОЛИМЪА*“, držiak v ruke orár (V1617), a v liturgikone M1602 dodáva aj odpoveď: „*ГѢ ПОМИЛЪН.*“ Liturgikon M1602 okrem toho ďalej špecifikuje, že kňaz krája svätý chlieb v smere od seba [*Ѡ СЕБѢ*].

Potom kňaz vyberá svätý chlieb. Najprv diakon vyzýva kňaza: „*ГѢ ПОМОЛИМЪА. ВОЗМѢ БѢКО*“ (vo V1617 bez „*ГѢ ПОМОЛИМЪА*“) a kňaz vyberá svätý chlieb z prosfory. Podľa liturgikonov B1554, S1604 a V1617 to robí tak, že prepichuje kopijou „rebrá“ na pravej strane chleba, kým liturgikon M1602 hovorí, že to robí z ľavej strany a hovorí: „*ІѢКО ВЪЗЪМЕТЪА Ѡ ЗЕМЛѢ ЖНВОТЪ ЕГО*.“ Potom kladie svätý chlieb naznak na diskos (v liturgikonoch B1554, S1604, V1617), alebo do svojej dlane (v liturgikone M1602), teda spodnou stranou navrch.

³⁵ Porov. HUCULAK, *The Divine Liturgy of St. John Chrysostom*, s. 165.

Potom nasleduje obetovanie. Diakon opäť vyzýva kňaza, hovoriac: „ГѢ помѣнѣ. Пожрѣ бѣко“ (bez „ГѢ помѣнѣ“ vo V1617). Kňaz potom krája chlieb do kríža [крѣтѣрѣзно] a hovorí modlitbu: „Жрѣтѣ ѿгнѣцъ бѣѣн...“, a obracia ho pečatou nahor. Takto je to vo všetkých prameňoch, liturgikon V1583 po slove „жрѣтѣ“ dodáva aj „и заклѣтѣ“. Liturgikon M1602 dodáva rubriku ku kladeniu chleba po krájaní. Najprv diakon hovorí: „Положѣ бѣко“, a kňaz kladie chlieb na diskos, hovoriac: „Положѣтѣ (sic!) ѿгнѣцъ бѣѣн...“

Dva pramene (liturgikon B1554 hneď po obetovaní, teda na tomto mieste, a liturgikon M1602 po zmiešaní vína a vody) ponúkajú zaujímavý návrh. Podľa nich, ak je prosfora ešte stále teplá a parí sa z nej, kňaz by ju nemal po krájaní otočiť. Namiesto toho ju má radšej nechať hlavou dole, aby na spodnej časti nezvlhla. Liturgikon V1583 spresňuje, že svätý chlieb má takto ostať otočený až do Veľkého vchodu. Liturgikon M1602 dodáva, že svätý chlieb ostáva doluznačky až do veľkého prenesenia [„перенѣзъ великий“], a keď kňaz chce pozdvihnúť sväté dary, nech najprv jemne nadvihne pokrývku, otočí svätý chlieb [ѿгнѣцъ] naspäť, a len potom nech pozdvihuje dary nad hlavu.

Zmiešanie

Liturgikony M1602, S1604 a V1617 ponúkajú jednoduchý obrad, kde diakon vyzýva kňaza aby vbodol kopiju (S1604), resp. prebodol kopijou (M1602), kým liturgikon V1617 túto rubriku vynecháva. Kňaz vbodáva kopiju do pravej strany svätého chleba, hovoriac modlitbu: „Бѣиъ ѿ бѣиъ копитѣмъ рѣбра ѣмъ прободе...“

Po prebodnutí diakon vyzýva kňaza, aby požehnal „zjednotenie“ („Бѣиъ бѣко зъѣднѣнѣ“ in V1617), držiak v rukách víno aj vodu, prijíma od kňaza požehnanie a samotný obrad vlievania do kalicha ostáva bez akýchkoľvek ďalších slov alebo modlitby. Rubrika len špecifikuje, že víno vlieva podľa potreby a vody len veľmi málo. V ostatných prameňoch je schéma rovnaká, len je viac rozpísaná. V M1602 diakon berie do pravej ruky víno, do ľavej vodu a žiada kňaza o ich požehnanie: „Бѣиъ бѣко бѣиъ и бѣдѣ.“ Kňaz ich rukou žehná, hovoriac „Бѣиъ бѣиъ нѣиъ бѣиъ...“, a diakon vlieva spolu obidva do kalicha a hovorí: „Бѣиъ бѣко.“ V liturgikone V1583 diakon vlieva víno aj vodu pri modlitbe „Яко сѣ триѣ Духъ, кровь и вода, едино сѣть, Отецъ и Сынъ и Святый Духъ.“ Liturgikon B1554 túto časť vynecháva. Kňaz potom žehná rukou a hovorí modlitbu „Бѣиъ бѣиъ бѣиъ бѣиъ...“ Oddelené vlievanie vína a vody do

kalicha sa objavilo len neskôr, koncom 17. storočia³⁶ a dá sa predpokladať, že najmä pod vplyvom latinskej praxe. Nasledujúca tabuľka ukazuje tento obrad, ako je uvedený v jednotlivých prameňoch:

B1554	M1602	S1604	V1617
D: „Г҃Ѹ помѡлимѣ. Прободѣ вѣко“	D: „Прободѣ вѣко“	D: „Г҃одѣ вѣко“	[...]
K: vbodáva kopiju	K: vbodáva kopiju	[K: vbodáva kopiju]	K: vbodáva kopiju
K: „Г҃ѡдѣнь ѡ вѡнѣ...“	K: „Г҃ѡдѣнь ѡ вѡнѣ...“	K: „Г҃ѡдѣнь ѡ вѡнѣ...“	K: „Г҃ѡдѣнь ѡ вѡнѣ...“
D: „Г҃ѡдѣ вѣко“	D: „Г҃ѡдѣ вѣко вѣно ѣ вѣко“	D: „Г҃ѡдѣ вѣко вѣдѣнѣнѣ“	D: „Г҃ѡдѣ вѣко вѣдѣнѣнѣ“
K: požehnáva	K: „Г҃ѡдѣнь вѣ нѣ...“	D: vlieva	K: požehnáva rukou
D: vlieva	D: vlieva	K: požehnáva rukou	D: vlieva
	D: „Г҃ѡдѣнь вѣко“		
	K: požehnáva rukou		
K: „Г҃ѡдѣнѣ вѣго ѡдѣ...“	K: „Г҃ѡдѣнѣ вѣго ѡдѣ...“		

5. PROSFORY

Najstaršie slovanské liturgické texty (t.j. liturgikony 13. až 15. storočia) nepredpisujú konkrétny počet prosfor potrebných pre slávenie eucharistickej liturgie, preto odhadnúť ich presné množstvo pri bohoslužbách v dobe pred Filotteovským *Diataxis* ostáva v líniiach hypotéz. Zdá sa, že pôvodným slovanským zvykom bola variabilita ich množstva v závislosti na konkrétnych potrebách a okolnostiach.³⁷ Podobne slobod-

³⁶ Tamtiež, s. 174nn.

³⁷ Porov. Filaret (Drozdov), „10 Бесѣда къ глаголемому старообрядцу, о пятипросфоріи и седмипросфоріи,“ bez udania zdroja, Moskva, 1836⁵, s. 245–269; Filaret (Zasnarovič), Чин Литургии св. Иоанна Златоустаго по изложению старопечатных, новоисправленного и древлеписменных служебников. 2-е

ný prístup môžeme vidieť v tej dobe aj v gréckej cirkvi, ako to dosvedčuje konštantínopolská patriarchálna synoda z roku 1276, ktorá hovorí o možnosti použitia jednej, dvoch, alebo troch prosfor.³⁸ Je tiež možné, že táto prax sa rôznila v jednotlivých centrách a zachované dokumenty len zaznamenávajú miestnu prax.³⁹ Presné množstvo prosfor určilo až *Diataxis* patriarchu Filotea Kokkina a v slovanskom svete sa táto nová norma začala postupne uplatňovať už koncom 14. storočia.⁴⁰ Je však možné, že tzv. Cyprianovské pravidlo, čiže prax používania siedmich prosfor, ktorá bola neskôr „kodifikovaná“ liturgikonom M1602, bola v tej dobe najviac rozšírenou praxou.

Naše pramene v tomto ohľade poukazujú na vyššie spomínaný slobodný prístup a v súlade s ním nám poskytujú rôzne čísla: V1617 hovorí o dvoch prosforách, liturgikon B1554 hovorí o troch, liturgikon S1604 hovorí o šiestich, a napokon liturgikony M1602 a V1583 hovoria zhodne o siedmich prosforách.⁴¹ Je zaujímavé vidieť, že hoci rubrika z *Diataxis* ustala množstvo prosfor na čísle sedem (ako sme videli v prípade liturgikonu M1602), neskoršie pramene, v našom prípade liturgikony S1604 a V1617, túto časť nerešpektujú, hoci v ostatných sú do značnej miery závislé na Filotteovských rubrikách. Liturgikony V1598, V1617 (Bratský), a ich neskoršie vydania z rokov 1625, 1638 a 1641 zhodne predpisujú päť prosfor.⁴²

изд., Москва, 1886, s. 36–49; Makarij (Bulgačov), История Русской Церкви IV, St. Peterburg, 1877–1891, s. 281; tiež Sergej D. Muretov, Исторический обзор чинопоследования проскомидии до «Устава Литургии» Константинопольского патриарха Филофея, Москва, 1895, s. 253.

³⁸ Porov. Jevgenij E. Golubinskij, История русской церкви II/2, Москва, 1901–1911, s. 425.

³⁹ Porov. Golubinskij, История русской церкви I/2, s. 309; Muretov, Исторический обзор чинопоследования проскомидии до «Устава Литургии» Константинопольского патриарха Филофея, s. 253.

⁴⁰ Porov. Nikolaj F. Krasnosecev, Материалы для истории чинопоследования Литургии св. Иоанна Златоуста I, Kazaň, 1889–1895, s. 41–47; Nikolaj F. Krasnosecev, Сведения о некоторых литургических рукописях Ватиканской библиотеки, Kazaň, 1885, s. 174–177; Ivan D. Mansvetov, Митрополит Киприан в его литургической деятельности, Москва, 1882, s. 27–28. Zatiaľ najnovšou a najobsažnejšou prácou k tejto téme je Job Getcna, *La réforme liturgique du métropolite Cyprien de Kiev*, Paris, 2010.

⁴¹ Porov. Senčenko, „Реконструкция чина литургии по православным старобелорусским службникам XVI–XVIII вв. и современная практика,“ s. 74.

⁴² Tamtiež, s. 75.

Rovnako zaujímavé je aj použitie množstva spomínaných prosfor a rozdelenie spomienok:

V1583: 7 pr.	B1554: 3 pr.	M1602: 7 pr.	S1604: 6 pr.	V1617: 2 pr.
1. prosfora: • Svätý chlieb	1. prosfora: • Svätý chlieb	1. prosfora: • Svätý chlieb	1. prosfora: • Svätý chlieb	1. prosfora: • Svätý chlieb
2. prosfora: • Bohorodička	2. prosfora: • Bohorodička	2. prosfora: • Bohorodička	1. prosfora: • Bohorodička	1. prosfora: • Bohorodička
3. prosfora: • Anjeli • Proroci • Apoštoli • Svätí	3. prosfora: • Anjeli • Proroci • Apoštoli • Svätí	3. prosfora: • Proroci • Svätí	2. prosfora: • Anjeli • Proroci • Apoštoli • Svätí	2. prosfora: • Proroci • Apoštoli • Svätí
4. prosfora: • Hierarchia	2. prosfora: • Hierarchia • Živí	4. prosfora: • Hierarchia	3. prosfora: • Hierarchia	[2.] prosfora: • Hierarchia • Zosnulí
5. prosfora: • Hierarchia • Živí	2. prosfora: • Zosnulí	5. prosfora: • Živí	4. prosfora: • Živí	
6. prosfora: • Zosnulí		6. prosfora: • Archiman- drita • Živí	5. prosfora: • Zosnulí	
7. prosfora: • Za tých, čo nás nenávidia • Za seba		7. prosfora: • Zosnulí	6. prosfora: • za seba	

Liturgikon V1598 predpisuje päť prosfor a delí ich nasledovne: 1. svätý chlieb; 2. Bohorodička; 3: nebeské sily, proroci, apoštoli, svätí atď.; 4: svetská aj cirkevná hierarchia; 5: zosnulí a za seba.⁴³

Rozmiestnenie častíc

Obrad vyrezávania častíc z jednotlivých prosfor a ich následné kladenie na diskos podľa poriadku je v podstate zhodný so súčasnou praxou. Z tohto dôvodu sa na tomto mieste obmedzíme len na komentár niekoľkých špecifik, ktoré nachádzame v prameňoch.

⁴³ Tamtiež, s. 77–78.

Po obrade krájania prosfor v liturgikone S1604 nasleduje malá inštrukcia, ktorá písomne aj prostredníctvom čierneho diagramu ukazuje to, ako sa častice na diskos klásť nemajú (obr. 1). Táto „nesprávna“ verzia určuje umiestnenie svätého chleba do prostriedku diskosa, časticu za Bohorodičku na ľavo od neho, tri základné rady tiež vľavo od svätého chleba, a napokon dva rady za živých i mŕtvych pod svätý chlieb.

Ihneď po ukážke nesprávneho umiestnenia liturgikon pokračuje s ukážkou správneho umiestnenia, ktoré je zobrazené druhým diagramom (obr. 2). Táto „správna“ verzia umiestnenia kladie svätý chlieb rovnako do prostriedku diskosa, časticu za Bohorodičku na pravú stranu svätého chleba, rovnako aj tri hlavné rady. Dva rady, za živých i mŕtvych, sú umiestnené pod svätým chlebom rovnako, ako aj v prípade predchádzajúceho diagramu.

Najstarší prameň, liturgikon B1554 určuje, že kňaz má klásť časticu za Bohorodičku na ľavú stranu svätého chleba, čo je podľa liturgikonu S1604 nesprávne, ako sme videli vyššie. V liturgikone M1602 kňaz kladie túto časticu na pravú stranu, rovnako aj v liturgikone V1617, čo je podľa spomínaného liturgikonu S1604 správne umiestnenie.

Obr. 1

Obr. 2

V liturgikonech B1554 aj M1602 začína kňaz tri hlavné rady na ľavej strane, vedľa častice za Bohorodičku, opäť „nesprávne“ podľa S1604. Nasledujúci proces je opísaný len stručne, liturgikony hovoria len toľko, že kňaz berie častice a kladie ich na diskos k ostatným. Môžeme však predpokladať, že išlo o rovnaký proces, ako je aj v súčasnosti: tri rady s tromi časticami v každom z nich, a pod svätým chlebom dva rady, jeden za živých, druhý za mŕtvych. V liturgikone V1617 začína kňaz

hlavné rady na pravej strane. Čo sa týka ostatných častíc, liturgikon je popisný a určuje presné miesto každej tak, ako je v liturgikone S1604 označené ako „správne“ umiestnenie.

Diakonské spomínania

Pri diakonských spomínaniach vidíme v praxi zaujímavý posun. V najstaršom prameni, liturgikone B1554, po tom, ako kňaz dokončil svoje spomínania a položil všetky častice ktoré chcel, rubrika hovorí, že diakon berie túto prosforu [pravdepodobne prvú] a svätú kopiju, a hovorí nasledovné: „Помѣни г҃и ѿ моеѹ недѣлѣ тоу нѣтъ...“, a spomína živých, ktorých chce. Pri druhej prosfore spomína rovnakým spôsobom aj zosnulých a kladie častice pod svätý chlieb, ako to robil aj kňaz. Čiže sám robí svoju časť prothesis.

V ďalších prameňoch už vidíme v tejto praxi zmenu. Pred obradom diakonského spomínania je v liturgikonoch S1604 a V1617 inštrukcia o tom, že je zakázané diakonovi konať prothesis. Editori týchto dvoch prameňov (biskup Gedeon Balaban pre S1604 a [možno] Jozafát Kuncevič a Lev Krevza pre V1617) argumentujú zákazom, ktorý vydal prvý koncil v Nicei, kánon 18.⁴⁴ V súlade s tým liturgikony S1604 aj V1617 zhodne hovoria, že diakon pristupuje ku kňazovi, ktorý robí prothesis, prináša dve prosfory a dáva ich kňazovi. Kňaz následne najprv spomína tých živých, ktorých chce diakon, pri druhej prosfore spomína všetkých zosnulých, ktorých chce diakon. Kňaz berie častice a diakon sám hovorí mená tých, ktorých chce spomínať.

⁴⁴ Kánon 18 hovorí: „Tento svätý a veľký snem sa dozvedel, že na niektorých miestach a v niektorých mestách diakoni dávajú prijímanie presbyterom, hoci ani kánon, ani obyčaj nedovoľuje, aby tí, ktorí nemajú právomoc prinášať obetné dary, dávali Kristovo Telo tým, ktorí ich prinášajú. Ba stalo sa známym, že niektorí diakoni požívajú eucharistiu dokonca skôr ako biskupi. Všetky tieto veci sa teda majú odstrániť a diakoni majú zostať vo svojich vlastných hraniciach. Majú vedieť, že sú pomocníkmi biskupa, a sú nižší ako presbyteri. Majú prijímať eucharistiu po poriadku po presbyteroch od biskupa alebo presbytera. Nemá sa však diakonom dovoliť ani to, aby sedeli medzi presbytermi, lebo je to v rozpore s kánonom a v rozpore s poriadkom. Ak sa niekto ani po týchto rozhodnutiach nechce podriaďiť, nebude konať diakonskú službu.“ AA. VV., *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bologna, 1996, s. 14–15. Preklad prevzatý z Marcel GAJDOŠ (prel. a ed.), *Dokumenty prvých dvoch ekumenických snemov*, Bibliotheca antiqua Christiana, Prešov, 1999, s. 12.

Spomínania pri koncelebrácii

Ak koncelebruje viac kňazov, liturgikony S1604 a V1617 v rubrike hovorí, ako v takomto prípade postupovať so spomínaniami. Podľa rubriky v takom prípade prvý z kňazov robí prothesis až po „...*ѿ всѣхъ ѿже бѣ на дѣѣхъ възкрѣніа...*“ na konci spomínaní mŕtvých. Od tejto chvíle každý z ďalších kňazov, prečítajúc v rýchlosti (v krátkosti) všetko až do tohto momentu, pristupujú jeden po druhom a spomínajú živých i mŕtvých, ktorých chcú. Diakon je v takomto prípade posledný, ktorý pristupuje k spomínaniam. Potom pristúpia ku kňazovi, ktorý predsedá, ktorý tiež robí spomínania diaconových živých i mŕtvých, a po skončení všetci spolu hovoria: „*ѿ всѣхъ ѿже бѣ на дѣѣхъ възкрѣніа...*“ a ďalej ako obvykle. Potom sa pokloní a odchádza. Je zaujímavé vidieť, že kým v ruskej tradícii je to obvykle najmladší kňaz, ktorý robí prothesis, v ostatných prameňoch je to najstarší kňaz, alebo ten, ktorý predsedá zhromaždeniu.⁴⁵

6. UKONČENIE PROTHESIS

Hubka

Po tom, ako boli všetky častice vykrojené a položené na diskos, je diaconovou úlohou utrieť z diskosu drobné omrvinky. Aby tak spravil, jednotlivé pramene určujú na použitie tri rôzne prostriedky. Najstarší prameň, liturgikon B1554 hovorí, že diakon berie metličku [*метлицу*], ruský prameň, liturgikon M1602, hovorí o palme [sl. *финникъ*, *фйникъсь*, gr. *φοῖνιξ*]. Hubku [*ръба*] spomínajú liturgikony S1604 a V1617. Všetky liturgikony sa však zhodujú v skutočnosti, že diakon utrie omrvinky z diskosa a dá ich pod svätý chlieb.

Kadidlo

Aj v tomto prípade sa na obrade zhodujú všetky naše pramene. Liturgikony S1604 a V1617 ponúkajú jednoduchý obrad, pri ktorom diakon berie kadidelnicu a tymian, vkladá ho do kadidelnice a vyzýva kňazu, aby ho (= kadidlo) požehnal [*бл҃гнѣ бл҃го каділо*“]. Kým v liturgikonoch B1556, S1604 a V1617 žiada diakon kňazu o požehnanie kadidla, v liturgikone M1602 žiada o požehnanie kadidelnice a tymianu: „*бл҃гословѣ бл҃го каділо ѿ дмїтїа*“ V liturgikonoch B1554 a M1602 diakon po tejto výzve tiež

⁴⁵ Porov. HUCULAK, *The Divine Liturgy of St. John Chrysostom*, s. 184.

dokladá: „Г҃Ѹ помѡлнмѡ“ a kňaz ho požehnáva rukou alebo potichu (v liturgikone B1554) alebo hovorí: „Г҃и помнѡлн“ (v liturgikone M1602). Po požehnaní hovorí kňaz modlitbu kadidla: „Кадѡло тн прннѡснмз х҃ѣ бж҃е нашз...“

Hviezdica

Pred okiadaním hviezdice hovorí diakon opäť: „Г҃Ѹ помнѡлнмѡ“ a kňaz ju okiada. Potom ju kladie na diskos na svätý chlieb, hovorí modlitbu: „Г҃и прншѣшн збѣздѡ, с҃тѡ вєрх҃Ѹ...“ („Прншѣ збѣздѡ с҃тѡ вєрх҃Ѹ...“ in M1602). Tak je to v liturgikonoch B1554, S1604 a V1617. V liturgikone M1602 diakon hovorí: „Г҃Ѹ помѡлнмѡ. порѡтѡвн бж҃ко с҃тѸю збѣздѡ, на с҃тѣмз днѡсѡсѣ.“ Zvyšok je ako v ostatných prameňoch.

Prikrývky

Všetky pramene sa zhodujú na obrade prikrývania prikrývkami. V jednotlivých prameňoch sú niektoré slová vynechané, z celkového kontextu sa však zdá, že ide zrejme o tlačiarenskú chybu a absencia spomínaných slov neznamenal ich reálnu neprítomnosť v samotnom obra-de. V nasledujúcej tabuľke sú informácie zosumarizované:

	B1554	M1602	S1604	V1617
I.	D: „Г҃Ѹ помнѡлнмѡ“	D: „Г҃Ѹ помѡлнмѡ. Покрѣн бж҃ко с҃тѸю збѣздѡ с҃нѡ“	D: „Г҃Ѹ помнѡлнмѡ“	D: „Г҃Ѹ помнѡлнмѡ“
	K: okiada a prikrýva	D: okiada K: prikrýva	K: okiada a prikrýva	K: okiada a prikrýva
	K: Ž 92	K: Ž 92	K: Ž 92	K: Ž 92
II.	D: „Г҃Ѹ помнѡлнмѡ. Покрѣн бж҃ко“	D: „[...] Покрѣн бж҃ко с҃тѸю члшѸ с҃нѡ“	D: „Г҃Ѹ помнѡлнмѡ. Покрѣн бж҃ко“	D: „Г҃Ѹ помнѡлнмѡ. Покрѣн бж҃ко“
	K: okiada a prikrýva	D: okiada K: prikrýva	K: okiada a prikrýva	K: okiada a prikrýva
	K: „Покрѣн нѣл дѡбрѡдѣтель тѡѡл х҃ѣ...“	K: „Покрѣн нѣл дѡбрѡдѣтель тѡѡл х҃ѣ...“	K: „Покрѣн нѣл дѡбрѡдѣтель с҃н х҃ѣ...“	K: „Покрѣн нѣл дѡбрѡдѣтельмѡ х҃ѣ...“

III. D: „ГѢ помѣнѣе. Покрѣ ѡбоѣ блѣко“	D: „ГѢ помѣнѣе. Покрѣн владѣко ѡбоѣ ѡдѣ гѣла“	D: „ГѢ помѣнѣе. Покрѣн ѡбоѣ блѣко“	D: „ГѢ помѣнѣе. Покрѣн блѣко“
K: okiadza a prikryva	D: okiadza K: prikryva	K: okiadza a prikryva	K: okiadza a prikryva
K: „Покрѣн нѣѣ ѣѣ крѣвоѡмѣ крѣлоѣ чѣбоѣ...“	K: „Покрѣн нѣѣ крѣвоѡмѣ крѣлоѣ чѣбоѣ...“	K: „Покрѣн нѣѣ ѣѣ крѣвоѡмѣ крѣлоѣ чѣбоѣ...“	K: „Покрѣн нѣѣ ѣѣ крѣвоѡмѣ крѣлоѣ чѣбоѣ...“

Potom kňaz zloží ruky do znaku kríža, úctivo sa pokloní a hovorí: „ГѢнѣнѣ гѣнѣ ѡдѣ ѡдѣнѣнѣнѣ...“ Tak je to v liturgikonoch B1554, M1602 a S1604. Liturgikon V1617 nehovorí nič o skladaní rúk, namiesto toho hovorí, že kňaz berie kadidlo, okiadza dary, hovoriac pritom rovnakú vyššie spomenutú modlitbu ako v ostatných prameňoch, a len potom sa spolu s diakonom trikrát poklonia. Zdá sa, že takéto skladanie rúk kňazom aj diakonom a nasledovnou modlitbou bol zvyk Grékov a južných Slovanov (Srbov).⁴⁶

Modlitba a okiadzanie

V tomto prípade sú jednotlivé obrady v niektorých detailoch vzájomne trochu odlišné. Liturgikony B1554 a S1604 zhodne ponúkajú nasledujúci obrad: diakon začína prosbu: „ѡ прѣлоѡженнѣх чѣнѣ дѣрѣхѣ...“, po ktorej kňaz hovorí modlitbu („ГѢнѣ гѣнѣ нѣнѣ...“), a po ktorej okiadza sväté dary. Podľa týchto prameňov kňaz na tomto mieste tiež hovorí prepustenie, zrejme týkajúce sa prebiehajúcej 9. hodinky.⁴⁷

Liturgikon V1617 ponúka rovnakú schému, ale nespomína okiadzanie, hovorí len toľko, že diakon berie kadidelnicu. Liturgikon M1602 opisuje najprepracovanejší obrad: diakon hovorí prosbu, kňaz skláňa svoju hlavu a hovorí modlitbu, potom obaja, teda kňaz spolu s diakonom hovoria tropár: „Гѣо гѣоѣ плѣчѣнѣнѣ...“, napokon kňaz okiadza trikrát.

B1554	M1602	S1604	V1617
D: „ѡ прѣлоѡженнѣх...“	D: „ѡ прѣлоѡженнѣх...“	D: „ѡ прѣлоѡженнѣх...“	D: berie kadidlo, hovorí: „ѡ прѣлоѡженнѣнѣ...“
K: skláňa hlavu			

⁴⁶ HUCULAK, *The Divine Liturgy of St. John Chrysostom*, s. 192.

⁴⁷ Tamtiež, s. 194.

K: modlitba

K: modlitba

K: modlitba

K: modlitba

K+D: tropár: „Рѣ
гробѣ плѣтъи...“K: okiada (po
modlitbe)

K: okiada 3x

K: okiada

Potom diakon berie kadidlo a odchádza (v liturgikone B1554). Následne okiada oltárny stôl do kríža (крѣтъѣжно) a hovorí pritom potichu tropár: „Рѣ гробѣ плѣтъи...“ a Ž 50. Potom okiada svätyňu a celý chrám. Následne sa vracia do svätyne, okiada oltárny stôl aj kňaza. Potom odkladá kadidelnicu na svoje miesto a prichádza ku kňazovi. Rubrika v liturgikone B1554 hovorí, že na Hore Athos je odlišná prax, kde najprv hovoria Ž 50 a až potom tropáre: „Рѣ гробѣ плѣтъи...“, „ГЛАВА...“, „Іако живонѣць...“, „Нѣ нѣтъ...“, „Вѣшнѣго ѡбщѣнно...“ V liturgikone M1602 po tropári kňaz okiada sväté dary (3x) a dáva kadidelnicu diakonovi. Ten otvára kráľovské dvere a hovorí potichu Ž 50., okiada oltárny stôl, sväté dary, svätyňu, ide do kráľovských dverí a okiada predsedajúceho kňaza, potom sa otočí západným smerom a okiada pravý krylos, ľavý krylos a priestor rovno pred sebou (t.j. smerom do stredu chrámu). Hoci je táto časť v liturgikone B1554 vynechaná, je jasné, že bola súčasťou obradu. Potom diakon opäť vstupuje do svätyne, okiada oltárny stôl aj kňaza. Následne odkladá kadidlo na svoje miesto.

Prepustenie

Kňaz stojí v kráľovských dverách a diakon sa pridáva k nemu (v liturgikone B1554), a kňaz začína prepustenie: „ГЛАВА ТѢБѣ БЖЕ НАШ...“, „Хѣ ѿгнѣниѣ бѣтъ НАШ...“, resp. „Вокрѣтъ ѿ мѣтъ...“ v nedeľu. V liturgikone M1602 diakon zatvára kráľovské dvere.

V liturgikonoch S1604 a V1617 kňaz hovorí prepustenie [K: „ГЛАВА ТѢБѣ БЖЕ...“, D: „ГЛАВА, ѿ нѣтъ. Гѣ помѣтъ (3x), ГЛАВА;“ K: prepustenie podobne ako vyššie s variantmi na rôzne príležitosti] a diakon okiada všetko, čo v liturgikonoch B1554 a M1602 okiadal už skôr, pričom hovorí potichu tropár „Рѣ гробѣ плѣтъи...“ a potom aj Ž 50. Liturgikony S1604 a V1617 ponúkajú rovnaký poriadok a obrad ukončujú tým, že kadidlo sa vracia na svoje miesto, nie do rúk kňaza.

B1554	M1602	S1604	V1617
D: berie kadidelnicu a odchádza	D: berie kadidelnicu a otvára kráľovské dvere		
D: okiadaza oltárny stôl	D: okiadaza oltárny stôl		
D: hovorí tropár a Ž 50	D: hovorí Ž 50		
D: okiadaza sväté dary, svätýňu, kňaza, chrám	D: okiadaza sväté dary, svätýňu, kňaza, chrám	K: okiadaza sväté dary	
D: vstupuje do svätýne, okiadaza oltárny stôl, kňaza	D: [vstupuje do svätýne], okiadaza oltárny stôl, kňaza		
D: kladie kadidelnicu na svoje miesto a ide ku kňazovi	D: odkladá kadidelnicu K: prepustenie D: zatvára kráľovské dvere	K: dáva kadidelnicu diakonovi K: prepustenie D: okiadaza oltárny stôl D: hovorí Ž 50 D: okiadaza sväté dary, svätýňu, kňaza, chrám D: vstupuje do svätýne, okiadaza oltárny stôl, kňaza D: kladie kadidelnicu na svoje miesto a ide ku kňazovi	K: prepustenie D: okiadaza oltárny stôl D: hovorí Ž 50 D: okiadaza sväté dary, svätýňu, kňaza, chrám D: vstupuje do svätýne, okiadaza oltárny stôl, kňaza D: kladie kadidelnicu na svoje miesto a ide ku kňazovi

Končiac prepustenie, kňaz aj diakon stoja spolu pred oltárnym stolom. Podľa liturgikonu B1554 sa trikrát poklonia a potichu sa modlia „Црѣ нѣный...” (1x) atď. Liturgikon M1602 dodáva, obaja sa vzájomne žiadajú o odpustenie, alebo, v prípade, že kňaz je sám, žiada o odpustenie celý chrám a nezatvára kráľovské dvere. Potom obaja (t.j. kňaz aj diakon) robia tri poklony (liturgikon M1602 určuje poklony po „Слѣва вѣвѣшнихъ бѣѣ”, pozri nižšie) a začína modlitby. Pred modlitbami však pridáva krátky tichý dialóg medzi kňazom a diakonom [D: „Глѣвн вѣко.” K: „Глѣвнхъ бѣѣ нашъ...” D: „амѣнь”]. Potom obaja hovoria potichu modlitby [„Црѣю нѣнын...” (1x); „Слѣва вѣвѣшнихъ бѣѣ...” (3x) a trikrát sa poklonia;

B1554	M1602	S1604	V1617
Poklony 3x	dialóg	Poklony 3x	Poklony 3x
„Црѣ нѣмный...” 1x	„Црѣю нѣмный...” 1x	„Црѣю нѣмный...”	„Црѣю нѣмный...”
„Слѣва бѣвшійшѣ...” 2x	„Слѣва бѣвшіишѣ бѣ...” 3x	„Слѣва бѣвшіишѣ бѣ...” 2x	„Слѣва бѣвшіишѣ бѣ...” 2x
	Poklony 3x		
„Гѣ ѡгнѣи мѣ ѡбръ- зѣшн...” 1x	„Гѣ ѡгнѣи моѣ ѡбръзѣшн...” 2x	„Гѣ ѡгнѣи моѣ ѡбръзѣшн...” 1x	„Гѣ ѡгнѣи моѣ ѡбръзѣшн...” 1x
	Poklony 2x		

Na konci prothesis je potrebné vykonať ešte posledné obrady, ktorých účtívý „bozk“ sa zdá byť dôležitou súčasťou. Tu sa opäť všetky pramene na schéme zhodujú. Kňaz bozká Evanjelium, diakon bozká oltárny stôl. Potom diakon skláňa svoju hlavu ku kňazovi, drží svoj orár trompa prstami pravej ruky a hovorí: „ВРЕ́МА ѿЖЕ СЪТВОРИ́ТИ ГѢ́Н...“ (tak je to v liturgikonoch B1554, S1604 a V1617), alebo „ВРЕ́МА ПОСЛА́ЖИ́ТИ ГѢ́Н. БЛѢ́Н БЛКО...“ (v liturgikone M1602). Kňaz požehnáva rukou (držiac kríž na jeho hlave in M1602), hovoriac: „БЛѢ́ЖИЗЪ БГЪ НАШЪ...“, a diakon zakončuje slovom „А́МІ́НЪ“ (len v liturgikone M1602). Potom diakon žiada o modlitbu („Помоли́ца ѡ́ мнѣ́ блко“) a kňaz sa modlí („Ѧ́ испра́вниъ гъ стѡ́пы твоѡ́,“ bez „Ѧ́“ in M1602). Na to diakon opäť: „Помани́ ма блко стѣ́ни;“ a kňaz hovorí: „Помане́тъ та́ гъ блъ...“ (v liturgikonoch B1554 a M1602), alebo „Ѧ́ помане́тъ та́ гъ блъ...“ (v liturgikonoch S1604 a V1617). Diakon uzatvára dialóg slovom „А́МІ́НЪ,“ ktoré je tentoraz zachytené vo všetkých prameňoch. Liturgikony B1554, M1602 a V1617 na tomto mieste hovoria, že diakon sa klania a odchádza na svoje obvyklé miesto, teda pred kráľovské dvere, trikrát sa pokloní, potichu sa modlí „ГІ́ ѡ́у́стниѣ́

монъ ѿбѣрзешн...” a mocným hlasom začína veľkú synapte liturgie katechumenov. Liturgikon M1602 špecifikuje, že diakon odchádza na svoje obvyklé miesto cez sväté dvere.

Liturgikon S1604 nespomína diakonovu poklonu, ale hovorí, že diakon odchádza a otvára kráľovské dvere. Potom nahlas zvoláva: „Премѣреть,” na čo zbor odpovedá: „Чтѣиши...” Potom hovorí kňaz: „Иѣ ѿцѣрѣ ны ѿ блѣн ны,” a zbory pokračujú: „Сла...;” „И ѿнѣ...;” „И по млѣн” 3х, „Блѣн,” a kňaz hovorí prepustenie. Až tak začína diakon veľkú synapte.

ZÁVEREČNÉ POZNÁMKY

Porovnanie liturgikonov B1554, V1583/V1598, M1602, S1604 a V1617, nám prinieslo niekoľko zaujímavých poznatkov. Potvrdila sa ich vzájomná nezávislosť, hoci samotný liturgický text a obrad prothesis sa v jednotlivých prameňoch nelíši v ničom podstatnom. Odlišnosti, ktoré sa v prameňoch nachádzajú, sú v niektorých prípadoch aj rozsiahlejšie (najmä v prípade liturgikonu M1602), avšak nie sú tak kľúčové, aby to menilo podstatu obradu v rámci obradovej rodiny. Najvýraznejšou výnimkou je umiestnenie *Nauky* (inštrukcie) pre celebranta na začiatku V1617. Aj pri existujúcich ostatných rozdieloch však všetky pramene poukazujú na jednu líniu liturgickej praxe, vychádzajúcej zo slovanského *urtextu* majúceho svoj pôvod v prvých prekladoch liturgických textov do slovanského jazyka.⁴⁸

Ani jeden zo skúmaných prameňov sa v histórii nenaplnil ambíciou stať sa kľúčovým ako redakcia. Išlo o samostatné edície zachytávajúce slovanský liturgický formulár v mierne odlišných štádiách svojho vývinu. Ako také sú nesmierne dôležité pre výskum vývoja slovanských liturgií konštantínopolskej tradície a dotvárajú celkový obraz nielen o ekleziálnej situácii danej doby, ale tiež rešpektujú kultúrnu podmienenosť regiónu svojho vzniku.

⁴⁸ Téma pôvodu a distribúcie slovanskej verzie konštantínopolskej liturgie sa vo svojich dielach venujú najmä Miguel Arranz SJ, Stefano Parenti, Christian Hannick a ďalší.

Prothesis of the Liturgy of St. John Chrysostom in Selected Slavonic Printed Liturgicons of the Sixteenth to Seventeenth Centuries

Keywords: Liturgy; Prothesis; Slavonic; Rite

Abstract: After the appearance of the very first Slavonic printed liturgicon in Venice in 1519 containing the Eucharistic formulary, only a few independent editions in several cultural centres were edited until the edition by the Metropolitan Peter Mohyla issued in Kiev in 1629. As a close examination has shown, these editions, although sharing a multitude of common features, do not bear any closer relation, or show any dependence among themselves. They instead seem to be monuments of a particular local tradition, conserving usages of a particular ecclesiastical unit of time. As such, their examination is an inevitable prerequisite for further research in the history of Slavonic liturgical formulary and its development within a Slavonic cultural milieu.

Doc. ThDr. PaedDr. Šimon Marinčák, PhD.
Centrum spirituality Východ-Západ
M. Lacka
Komenského 14
040 01 Košice
simon.marincak@truni.sk